شیعریەتی دڵدار

بنەماکانی شیعریەت لە زمانی شیعری (دڵدار) دا

پ.ی.د.صافیە محەمەد ئەحمەد — کۆلیژی پەروەردەی بنەڕەت،زانکۆی ڕاپەرین

م.ی. هێرۆ عەبدولرەحمان مستەفا — زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر

پێشەکی:

هەموو دەقێکی ئەدەبی بە گشتی و - شیعر – بە تایبەتی شیعرییەتیان تێدایە، بەڵام ڕێژە و شێوازی مەزراندنی بنەماکانی شیعرییەت بە هۆکار گەلێک کارتێکراون و دەگۆڕێن؛ بۆیە جیاوازی پلەی شیعرییەت و چۆنیتی و چەندایەتییەکەی لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی تر دەگۆڕێت و جیاوازە.

شیعرییەت یەکێکە لەو بابەتانەی، کە چەندین تیۆری جیاواز و لێک دووری لە بارەوە هەن، بابەتێکی تاڕادەیەک ئاڵۆزە و زۆر بە فراوانی و بە چڕی باس لە لایەن و ڕەهەندەکانی کراوە؛ بۆیە تێگەیشتن و گەیشتن بە کرۆکی ڕاستەقینەی بابەتەکە، ماندووهێنەرە و پێویستی بە تێڕامان و لێوردبوونەوەی زۆرە؛ بۆئەوەی خوێنەر بتوانێت گشت ئەو گۆشە نیگا و تێڕوانینە جیاوازانەی لە بارەی شیعرییەتەوە هەن کۆیان بکاتەوە و لە هزری خۆیدا تەتەڵەیان بکات و بگاتە ئەنجامێک، ئەمەش کاتێکی زۆری دەوێت؛ بۆیە ئێمە بێ لایەنانە پوختەی زۆرینەی ئەو تیۆر و بۆچوونانەمان لەم بارەیەوە خستوونەتەڕوو.

(دڵدار)ی شاعیر، دەقە شیعرییەکانی لەسەر چەند بنەمایەکی داڕیکراوی شعریەت هەڵچنیوون؛ بۆیە چێژ و ئەدگاری ئەدەبی و شێوازێکی شیعری تایبەت بە خۆیان وەرگرتووە؛ لەبەرئەوە ئەم توێژینەوەیەمان بۆ شرۆڤەکردنی ئەم لایەنەی شیعرەکانی شاعیر تەرخان کردووە و بۆ ئەم مەبەستەش تەنیا دەقە شیعرییەکانی(گوڵی سوور، خەندەکەی بایی، نائومێدی)مان وەرگرتووە، لەبەر سنوربەندی مەودا و لە پێناو بە زانستی بوونی زیاتری کارەکەمان.

توێژینەوەکەمان دابەش کردووتە سەر دووبەش: لە بەشی یەکەمدا، کە دابەشکراوەتە سەر دوو تەوەر، لە تەوەری یەکەمدا: چەمکی شیعرییەت خراوەتەڕوو، لە تەوەری دووەمیشدا: پەیوەندی شیعرییەت بە زمانی شیعری ڕوون کراوەتەوە.

توێژینەوەکە لە چوارچێوەی ئەو دەقانەی بنەماکانی شیعرییەتی تێدا دەست نیشان کردوون، گەیشتۆتە چەند ئەنجامێک، دواتریش ئەو سەرچاوانەی سوودیان لێوەرگیراوە خراونەتەڕوو لەگەڵ پوختەی توێژینەوەکە بە دوو زمانی ناکوردی.

بەشی یەکەم : شیعریەت و زمانی شیعری

تەوەری یەکەم: چەمکی شیعرییەت

چەمکی شیعرییەت، یەکێکە لەو چەمکە ڕەخنەیی و ئەدەبیانەی، کە فراوان و فرە ڕەهەندە و تا ئێستا نەتوانراوە بە تاکە واتایەکی گشتگیر و دیاریکراو لێکدانەوەی بۆ بکرێت ؛ بۆیە دەست نیشان کردنی واتاو چوارچێوە بەندکردنی کارێکی تا ڕادەیەک ئاڵۆز و دژوارە هۆکاری ئەمەش لەوەوە

سەرچاوەی گرتووە، کە شیعرییەت چەمکێکی کۆن و نوێیە؛ بۆیە لەگەڵ گۆڕانی قۆناغی ئەدەبی و هاتنەکایەوەی ڕێبازە ئەدەبی و ڕەخنەییە جۆراو جۆرەکان خودی زاراوەکە کەوتۆتە بەر نووکی نەشتەری هزرڤان و تیۆر ناسان؛ هەربۆیە چەندین واتای هەمەچەشنی ئاخێنراوەتە نێو، لەلایەکی تریش شیعریەت پەیوەستە بە سەرجەم لایەن و پێکهاتەکانی بونیادی دەق؛ بۆیە هەم لەگەڵ گۆڕانی بونیادی دەق ، هەمدیس بەستنەوە و تیشک خستنە سەری لەسەر بنەمای هەربونیادێک واتاو دەلالەتی جیاواز هەڵدەگرێت؛ بۆیە ڕەخنەگر و هزرڤان و زمانەوانەکان و هاودید و هاوهزر نەبوون لەسەر تاکە زاراوەیەک و واتایەکی یەکگرتوو بۆ ئەم چەمکە .

شیعرییەت وەک زاراوە لە زمانی ئینگلیزیدا (poetics) بۆ بەکاردێت، لە زمانی عەرەبیشدا زاراوەکانی ((الشيعريه ، الانشائيه ، فن النظم ، فن الشيعر ، نظريه الشيعر ، بوتيقا ، بوتيک)) [حسن ناظم ، مفاهيم الشعريه، ص ١٨] بۆ بەکارهاتووە ، لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیشدا زاراوەی (شیعرییەت) بۆتە زاراوەیەکی جێگیر و پانتاییەکی تەواوی لە نێو توێژینەوەکانی ئەم بوارە بەبەر خۆیدا بڕیوە، سەرەڕای بوونی زاراوەی (شیعرایەتی) [د. محمد بەکر، پەخشانە شیعر، ل ٣٩ ، لێکۆڵینەوەی کورتەچیرۆک...،ئیبراهیم قادر محمد، ل ٢١٣] لای هەندێ توێژەر.

فەرهەنگە ئەدەبیی و ڕەخنەییەکان خودی زاراوەی شیعرییەتیان بەم جۆرە تەتەڵە کردووە.

ڕەگ و ڕیشەی شیعرییەت لە زمانی عەرەبیدا بۆ وشەی(الشعر) دەگەڕێتەوەو لەوەوە وەرگیراوە، واتای ئەم وشەیە لە فەرهەنگە کۆنەکان لێک دراوەتەوە و دیاریکراوە بەڵام کاتێک وەک چەمکێکی نوێ شیعرییەت دەخوێنینەوە دەبینین مەودایەکی دوور لە نێوان هەردوو چەمکەکەدا هەیە، چونکە شیعرییەت واتە ((یاساکانی گوتاری ئەدەبی)) بە جۆرێک شیعریش بەشێکە لە گوتاری ئەدەبی ، کە خاوەن یاسا و ڕێسای دیاریکراوە وئەم چەمکە لە پێکهاتەی خۆیدا گۆڕاوە، لەوانەیە هەندێک جار جۆرێک لە جێگیری تێدا بێتە کایەوە بەڵام ئەم جێگیریە تەنها بۆ ماوەیەکی دیاریکراو دەشێ و دواتر دەگۆڕێت.

شیعرییەت وەک زاراوەیەک لە فەرهەنگەکان بەو واتایانە دێت:

– زاراوەی شاعیرانە وا لێکدەدرێتەوە، کە پرسیارێکە لەو یاسا و ڕێسایانەی، کە لە کارێکی هونەری یان زارەکیدا خۆی مەڵاس دەدات و زۆرجار واتای زیادەی پێوانەیی و وەسفی لە خۆدەگرێت. [mediatheory/ poetics/keywords]

- _ گوزارشت لە زانست و هۆشیاری و پەی پێبردن .
- _ هەموو شیعرییەتێک جیهان و یاسای دیاریکراوی هەیە، کە لەسەری بونیاد دەنرێت.
- _ زاراوەی شیعرییەت جۆرێک لە جێگیری کاتی هەڵدەگرێت. [أوبيره هدى، مصطلح الشعريه،ص ١٥]

فەرهەنگە ئەدەبی و ڕەخنەییە نوێیەکانی زمانی عەرەبی شیعرییەتیان بەم شێوە لێکداوەتەوە.

((سیفەتێکە بۆ هەموو ئەو بارە گشتییانەی ، کە پێی جیا دەکرێتەوە بۆ شیعر...لەخەیاڵ و سۆزو دەربڕینی ڕەوان...))[مجدى وهبه و کامل المهندس، معجم المصطلحات، ص ٢٠٨]

چەمکی شیعرییەت لای (د. سعيد علوش) لە ژێر ناوی (الشاعريه) بەم شێوە واتاکەی لێکدراوەتەوە:

١-الشاعريه: زاراوەیەکە (تودوروف) بەکاریهێناوە وەک لێکچوو – هاوواتە بۆ ((زانست / تیۆری ئەدەب))

٢-الشـــــاعريه: بابەت، دۆزینەوەی خاوەنداری تاكیەتی دەگرێتە ئەســـتۆ ، كە تاكیەتی بە كردەوەی ئەدەبی دەبەخشێ یان ئەدەبیەت لای (مشیونیك) .
٣-بەلام (ج ، كۆهین) بە دیاریكردنی واتە كۆنەكە براندوییەتیەوە، كە (الشـــاعريه) وەک زانســـتێک بابەتێکی شیعرە
٤-الشاعريه : وەک تیۆرێکی گشتیش، بۆ کارە ئەدەبییەکان پێناسەدەکرێت . [د. سعيد علوش، معجم مصطلحات الأدبيه، ص ١٢٧]
(جبور عبدالنور) لە ســـنووری وشـــەی شـــیعر باس لە شـــیعرییەت کردووە بەوەی، کە بەهرەی شیعرییەت موڵکێکی خودییە ، ڕەگ و ڕیشەی لەناو کەسایەتی گەشەدەکات، ئەقڵیەن و سۆزدارییەن جیایدەکاتەوە، ئەمەش بە تێگەیشتن لە جیهانی بینراو و نەبینراو لێکدانەوەی نهێنییەکان پێک دێت ، گوزارشـتە لە واقیع بوون ، ئەمەش هەر بە کاریگەری و گەیاندنی ئاماژە هزری و هەڵچوونەکان بە ناوەوەو دەرەوە بەس نابێت، بەڵکو بۆ کەســانی تر دەگوازرێتەوە بە گوزارشــتی بریقەدار بە هزرو خانەکان هەموو ئەوانەی پێیان دەگات. [جبور عبدالنور ، ص١٤٩]
واتا: شیعرییەت پەیوەستە بە خودی ئەو کەسەی بەرهەمی دێنێت.
هەموو ئەو ڕەخنەگر و زمانەوان و توێژەرانەی باسـیان لە شـیعرییەت کردووە ، لە سـۆنگەی ئەو باکگراوندە ڕۆشـــنبیری و هزرییەی هەیانە چەمکەکەیان ڕوون کردۆتەوە جۆرێک لەو بەهـا و واتایانەیان پێداوە.
(ئەرستۆ) یەکەم کەسە لە ڕەخنەی کۆندا، کە باسی چەمکی شیعرییەتی کردووە و لە (داهێنان) دا چڕی کردۆتەوە ،ئەو پێیوایە : ئەو زمانەی شـاعیر و نوســەران بۆ چنینی دەقەکانیان بەکاریدەهێنن دەبێت خاوەن کۆمەڵێک ســیما و ئەدگاری تایبەتی بێت و جیا بێت لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانە، هەر لە ئەنجامی ئەمەشدا شیعرییەت بەرهەم دێت و زمانەکە زمانێکە ناوازە و داهێنراو دەبێت. [ئەرستۆ ، ل ١٥].
ئەم چەمکە دواتر لە ڕەخنەی نوێی ئەورووپی گۆڕانکاری ڕیشـــەیی بەســـەر داهاتووە و زۆربەی تیۆرســـتان لە چوارچێوەی تیۆرێکی تایبەت و دیاریکراودا واتا و نرخ و ئەرک و ســنورێکی بەبەر شیعرییەتدا بڕیوە.
(جان کۆهین) شیعرییەتی وابەستەی زانستی شێوازی شیعری دەکات ، چونکە پێیوایە، شاعیر بەو شـــێوەیە نادوێت، کە خەڵکی پێی دەدوێن، بەڵکو زمانەکەی ناوازەیە، ئەو ناوازەییە شـــێوازێک بەدەســت دێنێت؛ بۆیە شـیعرییەت زانسـتی شـێوازی شـیعرییە [جان کۆهین، ص ١٥]، ئەو بنەما و لایەنانەی لە شێوازی شیعریشدا جەختیان لەسەر دەکاتەوە بریتین لە لادان بە پلەی یەک و وێنە و خواستن.
ئەگەر(ئەرســـتۆ)ئاماژەی بە وە کردبێت، کە زمانی نووســـینی ئەدەب دەبێت جیاوازبێت لە زمانی ڕۆژانە و لەم ســـۆنگەیەوە (تیۆری داهێنان)ەکەی خســـتبێتەڕوو، ئەوا (جان کۆهین)شـــعرییەتی لە چوارچێوەی زمانی شـــعری چڕکردۆتەوە و لە چەند بنەماییەکیش داکورتی کردوونەتەوە، هەر ئەو تێهزرینەش بۆ مەسەلەی شعرییەت وای لێکردووە بڕیاری ئەوە بدات و بڵێ :((شعرییەت زانستە و بابەتەکەی شیعرە)). [جان کۆهین، ص ٩].

(ڕۆمان یاكۆبســـن)وەک زمانەوانێک شـــعرییەت زیاتر بەرەو بازنەی زمانەوانی دەخزێنێت دەڵێت ؛دەتوانیت شـــعرییەت بە بە شـــێک دابنێت، کە لە زمانەوانی جیانابێتەوە پێی وایە، کە ((بواری شـــعرییەت بەکارهێنانێکی تایبەتی زمانە بە جۆرێک ووشـــەکان لە واتای فەرهەنگی خۆیان دەردە هێندرێت بۆ ئەوەی ڕۆڵ بینین و بە ئەرکی بەها هونەری و ئیســـتاتیکیەکی خۆیان هە ســـتن لە کرداری شعرییەت دا))[ڕۆمان یاكۆبسن.ص٢٤].

واتا: هەر کاتێک وشـە و دەربڕین بوونە خاوەن ئیسـتاتیکا و جوانی شـیعرییەت دەخولقێنن، چونکە (یاكۆبسن) دەڵێت: ((شیعرییەت پێش هەموو شتێک وەڵامی ئەو پرسیارەیە: ئەو شتە چییە، کەوا لە پەیامێکی گوتراو دەکات کاریگەری هونەری هەبێت؟)).[ڕۆمان یاكۆبســـن، ص٢٤]. شـــیعریەتیش وابەســـتەی هیچ ژانرێکی ئەدەبی ناکات، چونکە ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە هەموو گوتارێکی ئەدەبی بەکارهێنانێکی تایبەتی زمانە و ئەو مەزراندنەش لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی تر دەگۆڕێت.

(تزڤیتـان تۆدۆروف) لە ڕوونکردنەوە و تیهێزرینی لە چەمکی شـــیعرییەت لەگەڵ (یـاكۆبســـن)تارادەیەک هاوبیر و نزیک دیدە، چونکە شـــیعرییەت بە کۆمەڵێک تایبەتمەندی هەژمار دەکات، کە بەرهەمی ئەدەبی دەکەنە بەرهەمێکی ئەدەبی ئیسـتاتیکی ئامێز، نایابی و تاکیەتی پێی دەبەخشـێت و ((ئەو تایبەتمەندیانە جۆری ئەدەبی دێننە کایەوە)). [تزفیطان طودوروف، في الشعريه، ص٢٧].

(تۆدۆرۆف)شـیعریەت بە شـیعر و پەخشـان دەبەسـتێتەوە، چونکە بە بۆ چوونی ئەو شـیعرییەت کەڵکی هەیە و هەموو ئەو زانستانەی پەیوەستن بە ئەدەب بەرهەم دێنێت. مادام زمان بە شێکە لە ئەدەب، چونکە بواری شـــعرییەت زمـانی هونەری ئەدەبییە کەوا لە دەقی ئەدەبی دەکـات ببێتە ئەدەبێکی ئیستاتیکی ئامێز و لە گوتنی ئاسایی جیایدەکاتەوە[تزفیطان طودوروف: ص٢٨].

کەواتا: (تۆدۆرۆف) زمـان بە کەرەســـتەی بنچینەیی و بناغە داڕێژەری شـــعرییەت دادەنێت و شـــعرییەتیش بە ســـەرجەم ژانرە ئەدەبییەکان دەبەســـتێتەوە نەک تەنیا شـیعر، بەڵام خاوەنی دەق ڕۆلی ســـەرەکی و ئەکتیڤ دەبینێت لە ئەفراندن لە نێو زمانی دەق و ئەمەش بەندە بە چۆنایەتی توانستی مەزراندنی ئەدگارە ئەدەبییەکان لە ناو گوتارەکەیدا.

ئەگەر چی لە ڕەخنەی کۆنی عەرەبیدا ڕەگ و ڕیشـــەی بنەما و هەندێک لایەنی شـــعرییەت باس کراوە بە شێوەیەکی ناڕاستەخۆ بەڵام لە ڕەخنە ی هاوچەرخی عەرەبیدا، پانتایەکی فراوانتری بەبەر خۆییدا بریوە، بە تایبەتی لە سـاڵانی شـتەکانی سـەدەی ڕابردوو زمانەوان ورەخنەگر و تیۆرسـتان چ بە وەرگێڕان و چ لە ژێر کـاریگەری تیۆرە ئەورووپییەکان خـاوەن دیدگا و هزر و ســـۆنگەی ڕەخنەیی تایبەت بە خۆیانن دیارترینیشیان:

(د.عزالدین اسـماعیل) لە کتێبە ڕەخنەییەکاندا چەمکی شـعرییەت پەیوەسـت دەکات بە((هەموو ئەو گۆڕان و نوێگەری و داهێنانەی نووســـەر و شـــاعیران لە ناوەوە و دەرەوەی دەق ئەنجامی دەدەن. بەبێ ژانری جیـاواز، چونکە پێی وایە، کە بونیـادی دەقی ئەدەبی بونیـادێکی تەواو یـان بەشـــی بەیەکەوە لـکـێـنـراون، کە لە شـــێـوە و نـاوەرۆک کـۆکـراونەتەوە و نـاتـوانـرێـت لـێـک جیابکرێتەوە))[د.بشیرتاوريريت، الحقيقه الشعريه، ص٣٣٦].

تیڕوانینی ئەم ڕەخنەگرە کاریگەری بۆچوونەکانی پێشـــووتری پێوە دیارە، کە شـــعرییەت بەبێ جیـاوازی لە هەموو ژانرێکدا بوونی هەیە، بەڵام ئەوەی گرینگە و ئـامـاژەی پێدراوە ئەوەیە، کە شعرییەت شتێکی چەسپاو و جێگیر نیە بەڵکو دەگۆڕێت و نوێ دەبێتەوە.

(د.كمال ابو ديب) باوەڕی وایە ((شـــعرییەت تایبەتمەندیەکی دەقییە، نەک میتافیزیکی)) [د.كمال ابو ديب، في الشـعريه، ص١٨]. واتا: لە دەقدا بەرجەسـتە دەبێت چەمکەکەشـی لە بوونی ((سـەرسـامی، لەناکاوی (فجوه التوتر)لە دقدا قۆرخ کردووە و دەڵێت:((شـــعرییەت تایبەتمەندییەکی بە یەکەوە بەسـتراوە، بەجۆرێک تۆڕێک لە پەیوەندییەکان بە بەردەقدا دەکات، کە گەشـە دەکات لە نێو پێکهاتە سـەرەتاییەکان، هەموو ئەدگارە بنەڕەتییەکان دەکرێت لە سـیاقێکی تردا بێن بێ ئەوەی شـعیر بێت، لە هەر ســـیاقێکدا، کە ئەو پەیوەندیيانەی تێدا بنیاد بنرێت هەروەها لەو جووڵە بەیەکداچووەی لەگەڵ پێکهاتەکانی تردا، کە خودی شەقڵە بنەڕەتیەکەیە و دەیگۆڕێت بۆ کردەی داهێنان، کە ئەمەش ئاماژەیە بۆ بوونی شیعرییەت))[د.كمال ابو ديب، س.پ.ص٣٥].واتا: شعرییەت لە ئەنجامی چنین و تۆڕی بەیەکداچوونی ســـەرجەم پێکهـاتەکانی دەق بەرهەم دێت، ڕەخنەگر لەم تێڕوانینەشـــیدا بەدەرنەبوو لە گاریکەربوونی بە (یاکۆبســـن و جان کۆهین)، چونکە پێی وایە، کە زمان و لادان بنەمای (ســـەرســـامی)دێنێتەوە کایەوە و دەڵێت:((بەکارهێنانی وشـــەکان بە هەمان بارودۆخە چەقبەســـتووەکەی ناو فەرهەنگ شـــعرییەت بەرهەم ناهێنێت، بەڵکو شـــیعرییەت بەدەرچوونی وشەکان لە سروشتە باوەکەیان بەرەوسروشتێکی نوێ، شیعرییەت بەرهەم دێت)).[د.كمال أبو ديب، س.پ.ص١١]. ئەوەی گرنگ و شـــایانی ئاماژەپێکردنە ئەم ڕەخنەگرە بە شـــێوەیەکی ڕەها بڕیاری ئەوەی نەداوە، کە شـــیعرییەت تەنیا لە چوارچێوەی زماندا کورتکاتەوە بەڵکو سـنوری تێپەڕاندووە بەرەو((هەڵوێسـتی هزری و بنەمای هەسـتی و وێنەیی پەیوەسـت بە زمان و ئەزموون و بونیادە ئایدۆلۆژییەکان و تێڕوانینی جیهـان))[د.كمال ابو ديب، س.پ.ص٢٥]. بە شـــێوەیەکی گشـــتی دەگرێتەوە، واتا: چەمکی شـــعرییەتی لەو چوارچێوە بەر تەســـکە دەر هێنا، کە تەنیا بە زمانیان پەیوەست دەکرد نەک فۆرم بەڵکو ناوەرۆک و دیوی ناوەوەی دەقیش دەگرێتەوە.

ئێمە بە تێهزرین ولێ ووردبوونەوە لە کۆی ئەم بیروبۆچوون و تێڕوانینـانەی خســـتمـاننەڕوو دەتوانین بڵێین چەمکی شیعرییەت:

١-شعرییەت چەمکێکی نوێییە .

٢-تایبەت و پە یوەست نییە بە ژانرێکی ئەدەبی دیاریکراو.

٣-پلە و ڕێژەکەی دەکەوێتە سەر توانای داهێنانی خودی نووسەر.

٤-ئەگەر چی زمان کەرەستەی نووسین و بەرهەم هێنانی دەقە ، بەڵام ناتوانرێت شیعرییەت تەنیا بئاخنرێتە نێو چوارچێوەی زمانی دەق و دابڕێنرێت لە بونیادەکانی تری وەک ناوەڕۆک و هزر و....هتد

(أوبيره هدى) لە نامەی ماستەرەکەی دا زۆر ژیرانە ئەوەی سـەلماندووە، کە ((شـیعریەت مێژووی شیعر و شاعیران نییە ...

هونەری شـیعر نییە...............شـیعر نییە و تیۆری شـیعری نییە، بەڵکو شـیعرییەت لە خودی خۆیدا بریتییە لەوەی، کە شـیعر دەکاتە شـیعر ، شـوێنی لەناو شـیعر دەکاتەوە، سـیفەتی شـیعر، تەنانەت کرۆکی ڕەهای شیعرە)). [أوبيره هدى، مصطلح الشعريه ص ١٦].

تەوەری دووەم : پەیوەندی شیعرییەت بە زمانی شیعرییەوە:-

خودی بنەچەی زاراوەی شـیعرییەت لە (شـیعرە) وە وەرگیراوە هۆکاری ئەمەش بۆ ئەو جیاوازی و خەســـڵەت و تایبەتمەندییانە دەگەڕێتەوە، کە زمانی شـــیعری خاوەنییەتی، چونکە هەروەک لە

تەوەری پێشووتریش ئاماژەمان پێکرد، شیعرییەت هەر لە نێو دەقی ئەدەبیدا بوونی نییە ((دەشێ لە قسەیەکی ئاسایی ڕۆژانەشدا شیعرییەت بدۆزرێتەوە، بۆ نموونە کاتێک ئاخێوەرێک ڕستەکانی ، ئیجا و خوازە و دەربڕینی جوانن ، وەرگر هەست بە تام و چێژێکی تایبەتی دەکات)).[هێمن عمر خۆشناو : ل ٤٣].

واتا: خاوەن گوتار شیعرییەت بەرهەم دێنێت لە ڕێگەی ئەو شێواز و داهێنانەی لە کەرەستە زمانییەکاندا ئەنجامی دەدات، چونکە ((شوێنی بەکارهێنانی وشەکە و چۆنیەتی دامەزراندنی نرخی وشەکە دیار ئەکات و ئەیکا بە وشەیەکی شیعری، نەک شیعریەتەکە خاسە وێژەیەکی سەربەخۆ بێت و لە خودی وشەکەوە بێت)).[عەزیز گەردی، ئەدەب و رەخنە، ل ٦٢]؛ بۆیە توانستی و لێهاتوویی خاوەن دەق لە دارشتن و چنینی دەقەکەیدا زۆر گرنگە، چونکە ئەم ڕاستیە حاشا هەڵنەگرە، کە هەموو شاعیر و نوسەرێک جۆرە دەربڕین و شێواز و گوزارشت کردنی تایبەت بەخۆی هەیە، ئەمەش بۆ هەموو دەق و ژانرێکی ئەدەبی ڕاستە بە بێ جیاوازی بەڵام مەرج نیە نوسەر و شاعیریش لەسەریەک جۆرە نوسین بەردەوام بیت چونکە((هیچ نوسەرێک لە جیهاندا ناتوانێت بە یەک زەین و بەیەک شێوەی دەربڕین و بە یەک سیستەمی واتا و بیرکردنەوە لە دەقەکانیدا مامەڵەبکات)).[نەجات حەمید ئەحمەد، تیۆری بنیاتی شاراوە، ل١٢].

ئەوەی شیعر لە دەربڕینی ئاسایی و ژانرەکانی تر جیادەکاتەوە ئەو داهێنان و ڕێکەوتنەیە، کە لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی دەنگ و وشە و واتادا دروست دەبێت بەمەش بنەما شیعرییەتەکان بەرهەم دێن؛ بۆیە ((زمانی شیعری دوو ئەرکی سەرەکی دەبینێت : سیمۆلۆژی و ئیستاتیکی ، یەکەمیان بەوەی، کە یەکە زمانییەکان واتای فەرهەنگی خۆیان ناگەیەنن بەڵکو ، ئاماژە بە واتایەکی تردەکەن، دووەمیشیان ئەو جوانییەی لە شێوەی گوزارشتکردنەکەدا، لە هەموو ئاستەکاندا ، مۆسیقا ، وێنەی شیعری ، رەوانبێژی .... بەرهەمی دێنێت)).[جەبار ئەحمەد، ئیستاتیکای دەقی شیعری کوردی، ل ٥٨].

پلەی شیعرییەت و بنەماکانی بە پێی بۆچوونی زۆربەی تیۆرستانی ئەم بوارە ڕێژەکەی لە شیعردا ئاستی بەرزتری تۆمارکردووە ،(جان کۆهین)یش هەر لەسەر ئەو بنەمایە جیاوازی لە پلەی شیعرییەت لە نێوان شیعر و پەخشان و پەخشانە شیعردا کردووە، چونکە ئەو پێی وایە، کە پلەی شیعرییەت لە شیعردا لە ئاستێکی باڵاتردایە بە بەراورد بە پەخشان و پەخشانە شیعر.

هەر ئەمەش وای لە (نازک الملائکە) کردووە، بڕیاری ئەوە بدات و بڵێت:((زمانی شیعری بەرگی ئیجائی و نوێیەتی ناپۆشێ تەنها لە سەر دەستی شاعیر نەبێت، لەناو ئەو فەرهەنگە فراوانانە وشەکان دەهێنێت و لەبەرگێکی دەربڕینی نوێ لێوان لێو لە ئیجا و هێماکان دەیان دوورێت، بەم جۆرە شاعیر گەشە بە زمان دەدات زیاتر لە زمانەوان و ڕێزمان سازێک، چونکە گۆڕانێکی کرۆکی لە فەرهەنگە وشە بەکارهاتووەکانی ئەدەبی سەردەمەکەیدا دەکات)).[د. بەشیر تاوریریت: الحقیقە الشعریە،ص:٣٥٧] لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە پیتۆلی شاعیر لەو توانستە دەنوێنرێت، کە بەردەوام بە زمانێکی پڕ لە داهێنان و پەیوەندی نوێ لە نێوان وشەکان دروست بکات، کە ئەمەش سەرچاوەی لە دایک بوونی شیعرییەتە لەناو ئەو دەق و خاوەنی دەقیش ((لە ڕێگای زمانە شیعریەکەیەوە دەنگی تایبەتی خۆی پەیدادەکات و جیهانە شیعرە تایبەتیەکەی دروست دەکات)).[پەرێز سابیر،رەخنەی ئەدەبی کوردی ومەسەلە کانی نوێکردنەوەی شیعر، ل ٢٨٦].

باســـکردنی پەیوەندی شـــیعرییەت و زمانی شـــیعر بابەتێکی فراوان و بەربڵاوە، بەڵام ئێمە لەبەر سنوربەندی توێژینەوەکەمان بە کورتی و پوختی لێیدواوین.

بەشی دووەم: بنەماکانی شیعرییەت لە شیعرەکانی دڵداردا

ئەو دەقە شـــیعرییانەی (دڵدار)ی شـــاعیر ئێمە لە ســـنوری ئەم توێژینەوەماندا هەڵمانبژاردوون، بنەماکانی شیعرییەتیان تێدا بەرجەستەکراوە و سەرجەم پێکهاتە و بونیادەکانی دەقە شیعرییەکانیش بەشداریان لە هاتنەکایەوەی شیعریەتەکەدا کردووە. وەنەبێ ئێمە یەکەم کەس بین، چونکە توێژەر و ڕەخنگران کورد بە شـــێوەیەک ســـەرپێی و بە کورتی ئاماژەیان بە هەندێک لەو بنەمایانە کردووە؛ بۆیە ئێمە هەوڵمانداوە بە شـــێوەیەکی وردتر و لەســـەر ئاســـت و لایەنی هەمەچەشـــن ئەمە ڕوون بکەینەوە، ئەوانیش:

یەکەم: شیعرییەتی دەنگ و ئاواز(مۆسیقا)

دەنگ کەرەستەی بنچینەیی پێکهاتی زمانە، لە شیعریشدا ڕۆڵی هەرە سەرەکی دەبینێت لە بونیادنانی ترپە و ئاوازی شـــیعر، ئاوازیش((وەک ڕەگەزێکی دیار و ئاشـــکرای دیوی دەرەوەی هەڵبەســـت ڕەنگدانەوەی ئەو سۆزە هەڵچووەیە، کە تاقی کردنەوەکانی شاعیر بەرپای دەکەن و لە هەڵبەستی ڕەســـەندا لە گەڵ ســـەرجەمی ڕەگەزەکانی تردا ئاوێتە دەبێت وەک چۆن ئەوان کار لە چۆنیەتی و ڕادەی بەرپـابوونەکەی دەکەن، هەر بەو جۆرە ئەمەش کـار لەوان دەکـات و دەبێتە بنەمـایەکی کاریگەری لایەنی دەربڕین و جوانی بنیاتەکە)).[دکتۆردلشـــادعەلی، بنیاتی هەڵبەســـت لە هۆنراوەی کوردی دا، ل٨٦]. ڕەگەزە بنەڕەتی و ســـەرەکییەکانی پێکهاتەی ئاواز لەم سێ دەقە شـیعرەی(دڵدار) بریتین لە:

١ــ **کێش:** ڕەگەزێکی سەرەکی ئاوازی دەرەوەی شیعرە و ((بریتییە لەسەرجەمی ئەو پێیانەی دێرە هەڵبەســتێک دروســت دەکەن، کە لە عەرووزی عەرەبیدا تەفعیلەی پێدەڵێن)).[عبدالرزاق بیمار، کێش و مۆســیقای...، ل١٠]. (دڵدار)ی شـاعیر پەیوەسـت نەبووە، بە شـێواز و جۆرە کێشـێک ((ســەرەتا لەســەر پێ ودانی شـیعری کلاسـیکی و کێشـی عەرووز شـیعری چنیووە)).[کاکەی فەلاح، کاروانی شیعری نوێی....، ل ١٠٢]؛ بۆیە لە بەشێک لە شیعرەکانی ئەم جۆرە کێشەی پەیڕەوکردووە((دواتریش وردە وردە کەوتە گۆڕینی کێشـــی عەرووز و کەرەســـتەی شـــیعری کلاســـیکی، بەرەوە مەڵبەندی ڕۆمـانســـی و خۆ تـاقیکردنەوەی چەنـد کێشـــێکی خۆمـاڵی ملی ڕێگـای شـــیعر و داهێنـانی گرتەبەر)).[س.پ.ل١٠٨] ؛ بۆیە دەکرێت هەندێک لە شـــیعرەکانیش بە پێی یاســـا و دەســـتوری هەردووک جۆرە کێش دیاری بکرێن. شـــاعیر لە شـــیعری(نائومێدی) دا، کە لە(٧) دێرە شـــیعر پێکهاتووە کێشی عەرووزی عەرەبی پەیڕەو کردووە، هەروەک دەڵێت:

زەدەی تیری نیگاهی فیتنە پەردازی نیگارێکم

زە/دەی/ تی/ری/ نی/گا/ هی/ فیت/ نە/ پەر/ دا/ زی/ نی/ گا/ رێ/ کم

– – – U / – – – U / – – – U / – – – U

مفاعیلن / مفاعیلن / مفاعیلن/ مفاعیلن

گیرۆدەی داوی زولفی مشکباری گوڵ عوزارێکم[دڵدار: ل٢١٠]

گی/رۆ/دەی/دا/وی/زول/فی/ مو/شک/ با/ری/ گوڵ/عو/زا/رێ/کم

– – – U / – – – U / – – – U / – – – U

مفاعیلن / مفاعیلن / مفاعیلن/ مفاعیلن

کێشەکەی کێشی هەزەجی هەشت هەنگاوی تەواوە.

شیعری(خەندەکە بایی) [دڵدار: ل١٩٦-١٩٧]، کە بە حەوتینە نوسراوە، دەتوانرێت بڵێین کێشەکەی عەرووزی عەرەبییە بەمەش کێشەکەی دەبێتە هەزەجی هەشتی تەواو لەگەڵ هەزەجی چواری تەواو.

لە ئافاقی ژیانی ناهومێدیم خەندەکەی بایی

لە/ئا/فا/قی/ ژ/یا/ نی/ نا/هو/مێ/دیم/ خەن/دە/کەی/ با/یی

U - - - / U - - - / U - - - / U - - -

مفاعیلن / مفاعیلن / مفاعیلن/ مفاعیلن

فرشتەی پاکی هیوامی نیشاندام واکە بیدوێنم

ف/رش/ تەی/ پا/کی/ هی/وا/می/نی/شان/دام/وا/ کە/ بید/ وێ/نم

U - - - / U - - - / U - - - / U - - -

مفاعیلن / مفاعیلن / مفاعیلن/ مفاعیلن

دەسا دەی مەسدەری هەستی

دە/سا/ دەی/ مەس/دە/ری/ هەس/تی

U - - - / U - - -

مفاعیلن / مفاعیلن

دەخێرا لادەری پەستی

دە/خێ/را/لا/دە/ری/ پەس/تی

U - - - / U - - -

مفاعیلن / مفاعیلن

دەکرێت کێشەکەشی کێشی پەنجەی خۆماڵی تێکەڵ بێت لە کێشی (١٦) برگەیی و کێشی (٨) برگەیی.

لە ئافاقی ژیانی ناهومێدیم خەندەکەی بایی (١٦) برگە

فرشتەی پاکی هیوامی نیشاندام واکە بیدوێنم (١٦) برگە

پریشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئێمشەو بە ئەسپایی (١٦) برگە

بە سۆزی هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم (١٦) برگە

دەسا دەی مەسدەری هەستی (٨)برگە

دەخێرا لادەری پەستی (٨) برگە

وەرە تامن بە ڕازی تۆ نەمامی شادی بروێنم (١٦) برگە

شیعری (گوڵی سوور) [دڵدار: ل١٩٥] بە قاڵبی پێنجین دانراوە؛ بۆیە ئەویش وەک شیعری (خەندەکەی بایی) کێشەکەی دەکرێت کێشی عەرووزی عەرەبی بێت، دێرە درێژەکان لەسەر کێشی هەزەجی هەشت هەنگاوی تەواون، دێرە کورتەکانیش لەسەر کێشی هەزەجی چوار هەنگاوین، دەکرێت کێشی پەنجەی خۆماڵی تێکەڵیش بێت، دێرە درێژەکان(١٦) برگەو دێرە کورتەکانیش(٨) برگەن.

گوڵی سوور، ئەی کچی نەورۆز، ئەرێ کام دەس لە باغی ژین (١٦)برگە

گو/ڵی/سوور/ئەی/ک/چی/ نەو/رۆز/ ئە/رێ/کام/دەس/لە/با/غی/ ژین

– – – U / – – – U / – – – U / – – – U

مفاعیلن / مفاعیلن / مفاعیلن/ مفاعیلن

لە بۆ یەک دەفعە بۆن کردن، بە ناکامی ئەتۆی هێنا

لە/بۆ/یەک/دەف/عە/بۆن/کر/دن/بە/نا/کا/می/ئە/تۆی/هێ/نا

– – – U / – – – U / – – – U / – – – U

مفاعیلن / مفاعیلن / مفاعیلن/ مفاعیلن

ئەوێستاکەش بە ژاکاوی

ئە/وێس/تا/کەش/ بە/ژا/کا/وی

– – – U / – – – U

مفاعیلن / مفاعیلن

وهـا بێ قەدر و تۆزاوی

و/ها/بیێ/ قەد/رو/تۆ/زا/وی

– – – U / – – – U

مفاعیلن / مفاعیلن / مفاعیلن/ مفاعیلن

لەسەر رێگـا فرێی داوی

لە/سەر/ رێ/گا/ ف/رێی/دا/وی

– – – U / – – – U

مفاعیلن / مفاعیلن

٢ـ سـەروا: ڕەگەزی دووەم و سـەرەکی پێکهێنانی ئاوازی دەرەوەیە((بریتیە لەو دەنگە یا کۆمەڵە دەنگەی (کە هەندێ جار بە برگە و لای هەندێ بە تیپ ئاماژەی بۆ کراوە) لە کۆتای وشـە سـەروا دارەکان دووبارە دەبنەوە، ئەمە بە تایبەتی لە کۆتایی لەت یا دێرە شیعر و هەندێ جار لە ناوەوەش دێن)).[عەزیز گەردی، سەروا، ل ٢٧]. شیعرەکانی(دڵدار) سەروادارن و لەم لایەنەوە((کەم و کورتی نییە و بەڵکو ئەتوانم بڵێم، کە قافیەکانی زۆر جوان و شـاعیرانەیە)) [رەفیق حلمی، شـیعر و ئەدەبیاتی...،ل١٣].

لە شیعری(نائومێدی)دا[دڵدار،ل٢١٠]. شاعیر یەکێتی سەروای پەیرەوکردووە، وشەی کۆتایی هەر حەوت دێرە شـیعرەکە لە(٥) دەنگدا هاوبەشـن و وشـەکانی سـەروا بریتیین لە:(نیگارێکم، عوزارێکم،فگارێکم،کنارێکم، رۆژگارێکم، یارێکم، بارێکم،بارێکم).

شیعری(خەندەکەی بایی) خاوەن شێوازێکی سەروای جیاوازترە.

ئافاقی ژیانی ناهومێدیم خەندەکەی بایی A

فرشتەی پاکی هیوامی نیشاندام واکە بیدوێنم B

پرپشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بە ئەسپاییA

بە سۆزی هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم B

دەسا دەی مەسدەری هەستی C

دەخێرا لادەری پەستی C

وەرە تامن بە ڕازی تۆ نەمامی شادی برویێنم B[دڵدار،ل١٩٦].

وشـــەکـانی ســـەروا بریتیین لە(بـایی، ئەســـپـایی)(٠بیـدویێنم، پرخویێنم، بروێنم)،(هەســـتی، پەستی).بەندەکانی تریش هەمان شێوە سەروایان هەیە، بە جۆرێک لەتە درێژەکان خاوەن سەروای بەنۆرەن و لەتە کورتەکانیش سەروایان وەک یەکە، بەڵام هاوسەروا نین لە هەموو بەندەکان بەڵکو، هەر بەندە و سەروای تایبەت بە خۆی هەیە و جیاوازە لەگەڵ بەندەکانی دوای خۆی.

شیعری(گوڵی سوور)یش سەرواکەی بەم شێوەیە:

گووڵی سوور، ئەی کچی نەورۆز، ئەرێ کام دەس لە باغی ژینA

لە بۆ یەک دەفعە بۆن کردن، بە ناکامی ئەتۆی هێنا B

ئەوێستاکەش بە ژاکاویC

وها بێ قەدر و تۆزاویC

لەسەر ڕێگا فرێی داویC

لە جەوری زوڵمی ئەو دەستە پەری زادەی بەیان لەرزینA

لە دەوری ئەم چڵەی لێی بووی پەپوولەی زەرد و سوور گریاB

منیش ئەی گوڵ دڵێکم بووD

دڵێکی پڕ لە ئارەزوو D

بە سۆزی ئاوی حەز تینووD [دڵدار،ل١٩٥].

بەندی کۆتاییش لەسەر هەمان سیستەمی سەروایی ڕۆیشتووە، وشە سەرواکان وەک دیارە(ژین و لەرزین) لە دوو دەنگدا هـاوبەشـــن، وشـــەکـانی (هێنـا، گریـا) لە یەک دەنگدا هـاوبەشـــن و وشـــەکانی(ژاکاوی، تۆزاوی، داوی) لە ســێ دەنگدا هاوبەشــن و وشــەکانی(بوو، ئارەزوو، تینوو) هاوسەروان و لە یەک دەنگدا هاوبەشن.

٣_پاش ســەروا: بە هاوبەشــی لەگەڵ کێش و ســەروادا ئاوازی دەرەوە پێکدەهێنێت و ((بریتییە لە وشــەیەک، یاخود ڕســتەیەک لە دوای هەموو دێرە شــیعرێکدا وەکو خۆی دووبارە ئەکرێتەوە، بە مەرجێک پێش ئەو قافیەی دووەمە دیســانەوە دێرە شــیعرەکان قافیەی تایبەتیان بێ)). [د.معروف خەزنەدار:کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، ل٥٩]. واتا: دەکەوێتە دوای سەروا.

لە شوێنی پڕ لە هەستی بێ

کەرستەی خۆشەویستی بێ [دڵدار، ل١٩٧].

(بێ) پاش سەروایە و بە هەمان واتا دووبارەبۆتەوە، (هەستی و خۆشەویستی) وشەی سەروان و لە دەنگەکانی(ستی)دا هاوبەشن.

٤_دووبارەکردنەوە: شــیعرییەتی دووبارەکردنەوە واتا: زیاتر لە جارێک هاتنی وشــە و گرێ و دەســـتەواژە و....هتد((هێز و توانا بە شـــیعر دەدات و بۆ دامەزراندنی ووزەیەکی دەنگی هێمادار ئاراستەی دەکات، بە جۆرێک، کە لە خزمەتی شیعرەکەیدا بێت)) [محمد ولد عابدین، شعر المعاصر، ص:٥٧]، چونکە دووبارەکردنەوە ئەرکی هەیە((لە شـــیعردا دوو مەبەســـت دەپێکێت : یەکەم : چێژ بەخشین ، کە مەبەستێکی ئیستاتیکای ڕووتە، دووەمیش سەرنج ڕاکێشانی خوێنەر بۆ ئەو وشە (یا

گوزارشت یان رسته ...) دووباره دەکرێتەوە، کە گرنگیەکی تایبەتی لەناو دەقە شیعریەکەدا هەیە))[جەبار ئەحمەد حوسێن، ئیستاتیکای دەقی شیعری، ل ١٣٨]
شاعیر لە چەند دێرە شیعرێکدا دووبارەکردنەوەی ئەنجام داوە،
واتا: وشەکان وەک خۆیان بە هەمان فۆرم دووبارە دەبنەوە، وەک:

بە رۆژ ترسا و تاساوی زرەی کاسەی شەوی پێشوم
بە شەو سەرخۆش و مەستی جامی قەهری رۆژگارێکم[دلدار،ل٢١٠].

وشەکانی(شەو و رۆژ) زیاتر لە جارێک دووبارە بوونەتەوە.

لەبەرکە و زوڵفی زێرینت بەسەریا بێنە خوار چین چین
پەری تیم تیم، بە راز و ناز، لە بۆت بێنن بنەوشەی مۆر[دلدار،ل١٩٧].

وشەکانی(تیم تیم، چین چین)دووبارە بوونەتەوە.

٥_-**رەگەزدۆزی:** بەشداری لە دروستبوونی شیعرییەتی ئاوازی ناوەوەدا دەکات، ((کە دوو وشە یان پتر لە رواڵەتدا وەکە یەک بن یا بەیەک بچن، بەڵام لەهەر یەکەیان واتای تایبەتی خۆی هەبێت، کە جودابێت لەواتای وشەکانی دیکە)).[عەزیز گەردی، جوانکاری، ل ٧٥]. رەگەزدۆزیچەند جۆرێکی هەیە. بۆ نموونە:

ئەرێ ئەی دەستی دڵسۆزم بە بێ سۆز من مەرەنجێنە
(سەبر) دەرمانی دڵ ناکا کە من پەیوەندی یارێکم[دلدار،ل٢١٠].

وشەکانی(دڵسۆز و سۆز) رەگەزدۆزی ناتەواوی زیادیان پێکهێناوە؛ چونکە وشەی یەکەم دوو دەنگی لە وشەی دووەم زیاترە.

نیگارێ بوو، بە ناکامی بە گریاوی، بە ئێش و نێش
لە ژین رۆیی ئەوێستاکە هەوێنی داستانێکە[دلدار،ل١٩٨].

وشەکانی(ئێش و نێش) رەگەزدۆزی ناتەواوی جودایان پێکهێناوە و لە یەک دەنگدا جیاوازن.

٦_-**دژیەک:** هونەرێکی رەوانبێژییە ئاوازی ناوەوەی شیعر چڕ و پاراوتر دەکات، ئەمەش بە هۆی ئەو پەیوەندییە واتاییە دژیەکەی لە نێوان وشەکاندا هەیە بریتییە((لە بەکارهێنانی دوو وشە یان زیاتر، کە لە ڕووی واتاوە پێچەوانە(دژ) ی یەکترن، نەک لە ڕووی دارشتنی زمانەوانی یەوە)).[د.محمد الهادی الطرابلسي، خصائص الأسلوب، ص ١٠٢].

پریشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بە ئەسپایی
بە سۆزی هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم[دلدار،ل١٩٦].

وشەکانی(تیشک و تاریک) دەبنە دژیەک.

بە یادی ئەو دڵەی تینو
کە چۆن هات و وهاش دەرچوو[دلدار،ل١٩٨].

وشەکانی(هاتن و چوون) دژیەکن.

دووەم: شیعرییەتی لادان

لادان بنەمایەکی هەرە سەرەکی هاتنەیایەی شیعرییەتە و لە زمانی دەقی ئەدەبی بە گشتی و -شیعر- بە تایبەتی ئەم لادانە ڕێگە پێدراوە، چونکە لادان لە ناو دەقدا ((ڕۆڵی بە نەمرکردنی دەق و چڕکردنەوەی دەربڕین و بەخشینی ئیحایەکی کاریگەر هەیە و بەجۆرێک بەرزبوونەوە ڕێژەکەی

بەرزبوونەوەی شیعرییەت و پێکهاتەکەی دەسەلمێنێ)) [شێرزاد عەبدوڵڵا قادر، لادان لە شیعری رەفیق سابیر دا، ل١٤]. ڕاستییەکی زانراویشە، کە ئاست و لایەن و ڕێژەی لادان لە زمانی شیعرییدا بە بەراورد بە ژانرە ئەدەبییەکانی تر بەرز و چڕترە، چونکە((بە بێ ئەم لادانە شیعر پەیدانابێت؛ لەبەر ئەوە لە قەڵەم دانی ئەم لادانە بە (هەڵە) واتە ڕەتکردنەوەی بوونی شیعر))[جەبار ئەحمەد حوسێن، ئیستاتیکای دەقی شیعری، ل٥٦].

هەر ئەمەش بۆتە هۆکاری جیاکردنەوەی زمانی شیعری لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانە و قسە پێکردنی گشتی.

ئەو لادانە زمانییانەی لە زمانی شیعری ئەم سێ دەقە شیعرییەدا ئەفرێندراون بریتیین لە:

١-لادانی دەنگی: ئەم جۆرە لادانەدا لە ئاستی دەنگ ئەنجام دەدرێت و ((شاعیر تێدەکۆشێ لە ڕێگای خۆڕزگارکردن لە کۆتوبەندی یاسا دەنگییە باوەکانی زمانەوە، جۆرە دەنگێک لە واژەی شیعرەکەیدا بنوێنێ، کە لە ڕوانگەی دەنگسازییەوە لەگەڵ دەنگی زمانی باو یەک نەگرێتەوە)). [ناز ئەحمەد سەعید، لادان لە شیعری لەتیف هەڵمەت دا،ل١٢٠]؛ بۆیە دەستکاری هەندێک یاسای دەنگی لە پێکهاتەی وشەکاندا دەکات، بۆ نموونە:

گوڵی سوور، ئەی کچی نەورۆز، ئەرێ کام دەس لە باغی ژین

لە بۆ یەک دەفعە بۆن کردن، بەناکامی ئەتۆی هێنا[دڵدار،ل١٩٥]

شاعیر لە وشەی(دەس) لادانێکی دەنگی کردووە و دەنگی(ت) ی کرتاندووە و لە بنەڕەتدا(دەست)ە.

گەراوە سینەکەی تارم، ئەوێستاکەش ئەی گووڵی غەمگین

لە تەنهایی سەرینت بێ، دەهانی ئەم دڵە توخووا! [دڵدار،ل١٩٥]

وشەی(تاریک) دەنگیکۆتایی کرتێنراوە و کراوەتە(تار)، (ئەوا ئێستاکە)ش کراوەتە(ئەوێستاکە) دوو دەنگ لە ناوەراستەکەی کرتێنراون.

ئەبێ چۆن پشت بە دڵداریم ببەستم تاکو ئێستێکە

گەلێ دوورین لەیەکتر ئەو لە بارێ من لە بارێکم[دڵدار،ل٢١٠]

وشەی(ئێستا) گۆراوە بۆ(ئێستە) و دەنگێکی دەستکاری کراوە.

٢-لادانی وشەیی: وشە کەرەستەیەکی گرنگی دەربڕینە بە تایبەتیش لە ئەدەب دا ((بەکارهێنانی وشەش بە پێی بەکارهێنەکانی، هەروەها بە پێی ئەو بوارەی، کە ئەو کەسە تێیدا بەکاردەهێنێت دەگۆڕێت، ئەو وشانەی لای شاعیر وەکو زەخیرەیەکی ئەدەبی هەیە لای کەسێکی ئاسایی نیە))[شەرمین ئیبراهیم عەزیز، پەشێو و تازەکردنەوە لە شیعری کوردیدا، ل ١١٧]، زۆربەی شاعیران هەندێک لادان لە ئاستی وشە ئەنجام دەدەن؛ بۆئەوەی زمانێکی شیعرییەت ئامێز بە دەقەکەیان ببەخشن،(دڵدار) ی شاعیریش ئەم جۆرە لادانە وشەییانەی ئەنجامداون:

أ-وشەی بێگانە: بەکارهێنانی وشەی زمانێکی جیاوازە لەو زمانەی دەقەکەی پێنوسراوە، شاعیر لە چەند دێرە شیعرێکدا وشەی بێگانەی عەرەبی و فارسی بەکارهێناوە و بوونەتە بنەمایەکی شیعرییەتی دەقەکان، بۆ نموونە:

جوانی غونچەیێ بوو واکە پەنجەی رازی راکێشای

دە سەیری چەند بە وەسڵی زوڵفی خاوت شاد و مەسرورە[دڵدار،ل١٩٦]

وشەکانی(وەسڵ و مەسرور) وشەی عەرەبین.

هەمووی نووری ژیانە فەیز و نووری ئاسمانی شین

هەموو چەپڵەی گوشادی لێ ئەدەن هەرچی کە ئەی دینی[دڵدار،ل ١٩٧٠]

وشـــەکانی(نوور، فەیز) عەرەبین و(گوشـــاد) فارســـیە، هەروەها لەم ســـێ دەقە شـــیعرییەدا وشـــەکانی(حاڵ، مەعبەد، قودرەت، باری، دین، کردگار،تەبجیل، ئیکلیل، نەوجەوان، ئابیدە، دەفعە، قەدر، رەحم، فیتنە،فگار،قەدەر،سەبر، جەوان) بەکارهێناون.

ب–لادانی شێوەزاری: لادانێکی وشەییە بەکارهێنانی((وشەی سەر بە زارێکی تری جیان، یاخود ئەو وشانەن، کە شاعیر لە ناوچەکەی خۆیدا بەکاردێن، بەڵام وشەی ناو زمانی فەرمی نین و شاعیر بۆ ســـازاندنی جوانکاری و بەخشـــینی شـــیعرییەتێکی چێژبەخش بە کاریان دەهێنێت)). [شـــێرزاد عەبدوڵڵا،س.پ،ل٦٩]، (دڵدار) لە زمانی شیعرەکەیدا((زۆرانبازی و چوونە مەیدانێک لە نێوان دیالێکتە بچووکەکانی شـــێوەی کرمانجی خوارووی زمانی کوردیدا هەبوو، لە نوســـینەکانیا دەردەکەوێ، کە خەڵکی سلێمانی نییە ئەگەرچی زمانە ئەدەبییەکەی لەوێ وەرگرتووە، جەوهەری شێوە بچووکەکانی کوردی کۆیە و هەولێر و کەرکوک ئاشکران)) [د.مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی،ل٥٣٩].بۆ نموونە:

لە پەلکی تازە پشکوتووی نەژاکاوی گوڵی نەسرین

کراسێکی شپی بێگەرد دروستکە شەنگ و دامەن شۆڕ[دڵدار،ل١٩٧]

شاعیر وشەی(پەلک)ی بەکارهێناوە، کە لە شێوەزاری کۆیە و هەولێر بەکاردەهێنرێت.

گوڵی سوور، ئەی کچی نەورۆز، ئەرێ کام دەس لە باغی ژن

لە بۆ یەک دەفعە بۆن کردن، بە ناکامی ئەتۆی هێنا[دڵدار،ل١٩٥]

شاعیر(ئەتۆ)ی بەکارهێناوە، لە جیاتی وشەی تۆ، کە لە هەندێ شێوەزاری هەولێر بەکاردێت.

ت_– لادانی رســـتەیی: شـــیعرییەت دروســـت دەکات، چونکە((شـــاعیر بە لەبەرچاونەگرتنی یاســـا سینتاکسیەکانی زمانی ئۆتۆماتیک، هەوڵی بەرجەستەکردن و خۆدزینەوە لە یاسا سواوەکانی زمانی ئۆتۆماتیک دەدات، واتە هەوڵ دەدات، کە ڕیزکردنی کەرەســـتەکانی ڕســـتە وەکو بکەر، بەرکار، کار....هتد تێک بدات یاخود هەندێ بەشی ڕستە بکرتێنێت)).[عەبدولسەلام نەجمەددین شیکردنەوەی دەقی شـیعری، ل١٠٩]، ئەمەش جۆرێک لە ناکاوی و سـەرسـامی لای خوێنەر دروسـت دەکات، بۆ نموونە:

وەرە نێو ئابیدەت تا من لەبەر پێت دابدەم ئەژنۆ...

لەبەروەی نا دلارامی لەبەروەی چونکە بالایی... [دڵدار،ل١٩٨]

ڕستەی یەکەم(پاش و پێشکردن)ی کەرەستەی تێدایە، لە بنچینەدا رستەکە بەم شێوەیەیە.

وەرە نێو ئابیدەت تا من لەبەر پێت ئەژنۆدابدەم.

شـاعیر لەسـەرتاپای بەندێکدا لادانی ڕسـتەیی ئەنجامداوە و ئەم لادانانەش کێش و سـەروا و چنینی واتایی دەقەکەیان چڕ و سەرنجڕاکێش کردووە، پلەی شیعرییەتەکە بەرزبۆتەوە.

لە پەلکی تازە پشکوتووی نەژاکاوی گوڵی نەسرین

کراسێکی سپی بێ گەرد دروستکە شەنگ و دامەن شۆڕ

لەبەرکە و زوڵفی زێرینت بەسەریا بێنە خوار چین چین

پەری تیم تیم، بە راز و ناز، لە بۆت بێنن بنەوشەی مۆر

بە ئاواز و نەواو تەبجیل
بهۆنن پێچەکەی ئیکـــلیل
ببەن کرنۆش بڵێن: ئەی شۆخ، پەری زادەی گزنگی خۆر[دڵدار،ل١٩٧]
رستەکان لە بنچینەدا بەم شێوەیەن
- گوڵی نەسرین لە پەلکی تازە پشکوتووی نەژاکاوی کراسێکی سپی و بێ گەرد شەنگ و دامەن شۆر دروستکە و لەبەرکە.
گوڵی نەسرین/ بکەرە دەبێت لە سەرەتای ڕستە بێت بە پێی یاسای ڕستەسازی کوردی(بکەر+بەرکار+کار) بەڵام شاعیر بردبوویە کۆتایی، هەروەها(دروستکە)/کاری رستەکەیە و دەبێت لە کۆتایی رستە بێت.
- زوڵفی زێرینت چین چین بەسەریا بێنە خوار.
چین چین دەبێت لە پێش کاری رستەکەوە بێت.
- پەری تیم تیم بە راز و ناز، بنەوشەی مۆرت لە بۆ بێنن.
لەم رستەیەدا (بنەوشەی مۆر) لە کۆتایی ڕستە دانرابوو دەبێت بێتە پێش کارەکە، هەروەها شاعیر شوێنی جێناوی لکاوی(م) دەستکاری کردووە و بردوویەتیە دوای(لە بۆت).
- بە ئاواز و نەوا و تەبجیل پێچەکەی ئیکلیل بهۆنن.
کاری ڕستەکە لە سەرەتا هاتووە و دەبێت لە کۆتایی ڕستەدا بێت.
- کرنۆش ببەن بڵێن: ئەی شۆخ، پەری زادەی گزنگی خۆر.
شاعیر وشەکانی(کرنۆش) و (ببەن) ی پاش و پێش کردووە.
ج_- لادانی واتـایی: هەموو ئەو جۆرە لادانـان دەگرێتەوە، کە لە دیوی نـاوەوەی زمـان ئەنجـام دەدرێـت، ئەمەش لە کـاتی چنینی دەق لە چۆنیەتی بەدوایەکداهـاتن و گونجـانی کەرەسـتە زمانییەکان(وشە و ڕستەکان) بەرهەم دێت، ئو لادانە واتاییانەی لەم دەقانە دەبینرێن بریتیین لە:
أ_-هەڵئاوسانی واتایی(دووبارەکردنەوەی واتایی): لێرەداوشەکان لە فۆرمدا جیاوازن بەڵام لە واتادا وەکو یەکن یان واتایان لەیەکەوە نزیکە، و لە چەند سیمایەکی واتاییدا هاوبەشن، ((ئەمە دەبێە هۆی دروسـتکردنی جوانکاری واتایی، بە رێگەی سـەرەکی دادەنرێت بۆ دووبارەکردنەوەی واتا)). [پ.د.فازیل مەجید و د.شێروان حوسێن، دووبارەکردنەوەی واتایی....ل٧١]. ئەم جۆرە شیعرییەتە لە چەند دێرە شیعرێکی شاعیردا بوونی هەیە بۆ نموونە:
بە ئاواز و نەواو تەبجیل
بهۆنن پێچەکەی ئیکلیـل [دڵدار،ل١٩٧].
وشەکانی(ئاواز و نەوا و تەبجیل) دووبارەکردنەوەی واتایین، وشەکانی(شۆخ و پەریزادە)ش بەهەمان شێوە، چونکە پەری شۆخە.
ئەوی نەیدیبێ نێشی دڵ و یا ئازاری دڵداری
چوزانێ من لە ئێشانی چە سووتان و فگارێکم[دڵدار،ل٢١٠].
وشەکانی(نێش و ئازار وو ئێش) دووبارەکردنەوە واتایین،(سووتان و فگاریش) جۆرێک لە ئێش و ئازار.
جوانی غونچەیێ بوو وا کە پەنجەی رازی راکێشای

دە سەیری چەند بە وەسڵی زوڵفی خاوت شاد و مەسرورە[دڵدار،ل١٩٦].
وشەکانی(شاد و مەسرور) بە هەمان واتا دێن.
ئەم شیعرییەتە هەندێک جار بە(زێدەگوتن) یش ناودەرێت، چونکە کاتێک شتێک خاوەن سیفەتێکە ئەگەر نەشگووترێت، هەمان واتا دەگەیێنێت، بۆ نموونە:

هەمووی نووری ژیانە فەیز و نووری ئاسمانی شین
هەموو چەپڵەی گوشادی لێ ئەدەن هەرچی کە ئەی دینی[دڵدار،ل١٩٧].

ئاسمان خاوەنی شینیە، ئەگەر ئەو سیفەتەی نەشدرێتەپاڵ دەبێت.

ببەن کرنوش بڵێن:ئەی شۆخ، پەریزادەی گزنگی خۆر[دڵدار،ل١٩٧].

شۆخی و پەری هەڵگری هەمان سیفەتن؛ بۆیە ئەگەر هەرکامیان بە تەنیا بێن واتایەکە ناگۆڕێت.
ب_- **دانەپاڵ:** ((لادانێکی واتاییە، بەخشینی سیفەتێکە بۆ شتێک، دیاردەیەک، ناوێک، بە جۆرێک ئەو شـتە هەڵگری ئەو سـیفەتە نەبێت و لەگەڵی نەگونجێت، ئەمەش لە ئەنجامی دەسـتکاری کردنی تەوەری جێنشـینی و هاونشـینی زمان دێتەکایەوە)) [صـافیە محەمەد ئەحمەد، لادان لە شـیعری نوێخواز،ل٩٢].
بۆ نموونە شاعیر دەڵێت:

ئەوا ئیکلیلی دڵسۆزی و دلارامیت ئەکەین پێشکێش
هەر چەپکەی خەم و مل کەچ سروشتی نەوجەوانێکە[دڵدار،ل١٩٨].

خەم چەمکێکی مەعنەویە، بەڵام شاعیر سیفەتی چەپکی داوەتەپاڵ و ناگونجێت لەگەڵیدا، چونکە بۆ شتی بینراو و بەرجەستە بەکاردێت.

جوانی غونچەیێ بوو واکە پەنجەی رازی راکێشای
دە سەیری چەند بە وەسڵی زوڵفی خاوت شاد و مەسرورە[دڵدار،ل١٩٦م].

ڕاز چەمکێکی واتاییە و نادیارە، شاعیر سیفەتی پەنجەی داوەتەپاڵ ، کە سیفەتێکی زیندەوەرانە.

سێ یەم: شیعرییەتی وێنەی هونەری

وێنەی هونەری داهێنان و جوانی تێدایە؛ بۆیە((دروسـتکرنا وێنێن هونەری ئێک ژ ئەرکێن گرنگێن شیعرییەتێ دهێتە هژمارتن و ....هوزانڤان برێیا پەیڤێن زمانی وێنەیەکێ نوی ژێ دروست دکەت و شیعرییەتێ بەرجەستەدکەت)) [بفرین رشید حسین، شیعرییەتا زمانێ هوزانێ، ل٣٨]؛ بۆیە لێرەدا توانا و لێهاتوویی خاوەن دەق گرنگە لە چۆنیەتی مەزراندنەکە، چونکە وێنە کۆمەڵێک ڕەگەزی تایبەت بە خۆی هەیە و((داهێنانی وێنەش لە هەر شتێکەوە بێت لە لای هەر شاعیرێک دەوەستێتە سـەر توانای خەیاڵی ئەو شـاعیرە و ڕادەی کاریگەری و وەرگرتنی ئەو دیمەنە، چونکە لە تێکەڵاوبوونی عەقڵ و سۆزدا جارێکی تر بەهۆی خەیاڵی بەرزەوە ئەم وێنەیە دەخولقێنێت، شتێکی تازەیە لە وانەیە پەیوەندی بە دیمەنی هەستپێکراوەوە هەبێت)).[د.سـەردار ئەحمەد، بنیاتی وێنەی هونەری، ل٤٥]. وێنەی هونەری بەپێی ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی و شـێوازی مەزراندن و چەند بنەمایەکی تر(کە لێرەدا دەرفەتی باسکردنمانیان نیە و سەرچاوەی تایبەت بە باسکردنی لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا زۆرن) چەندین جۆری هەیە، ئەو وێنە هونەرییانەی لە دەقە شـیعرییەکانی (دڵدار) دا ئامادەیان هەیە ئەوانەن:

١_-**وێنەی تاک**: لەم جۆرە وێنەیە بە گەلێک شـێواز دەکێشـرێت، وەک: بەرجەسـتەکردن و بەکەس کردن و بەتەنکردن و وەسفی ڕاستەوخۆ و لێکچواندن و خواستن،((شاعیر رووداوەکاتە بەکارهێنانی وێنە بۆ ئەوەیە، کە گوزارشـــت لە هەندێ دۆخی لێڵ و ئاڵۆز بکات، کە بە ڕاســـتەوخۆیی ناتوانێ بیانگاتێ)).[د.سەردار ئەحمەد، س.پ، ل١٢٨-١٤٥]
بۆ نموونە شاعیر دەڵێت:

پریشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بە ئەسپایی
بە سۆزی هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم.[دڵدار، ل١٩٦]

شاعیر وەسفێکی ڕاستەوخۆی کردووە و وێنەکە وێنەیەکی تاکە.

لە دەشتی نائومێدی دا بەدەم بایی قەدەر هەروەک
پەلاشێ وام کە هەر ساتە لە گۆشە یا کەنارێکم.[دڵدار، ل٢١٠]

وێنەیەکی لێکچواندنە، شاعیر خۆی بە پلاش چواندووە، چونکە لە دەشتی نائومێدیدا وشک و سیس بووە؛ بۆیە بەو قەدەرەی بەســـەریدا هاتووە با هەرجارە و بۆ گۆشـــەیەک و کەنارێکی دەبات و شوێنێ جێگیر ونا دیارە.

ب_- **وێنەی لێکدراو**:لەو جۆرە وێنەیەدا((دوو وێنەی تاک یان کۆمەڵە وێنەیەک بەسەریەکەوە تێکەڵ دەبن و یەکەیەکی گەورەتر پیشان دەدەن، وێنەکان بە شێوەیەکی وا تێکەڵ بە یەکدی دەبن و سایە و ســـێبەریان بەســـەریەکدا دێتەوە و چەند دیمەنێکمان نیشـــان دەدەن.)) [هاوژین ســـلێوە، بنیاتی وێنەی... ل٩٩].

جوانی غونچەیێ بوو واکە پەنجەی رازی ڕاکێشای
دە سەیری چەند بە وەسڵی زوڵفی خاوت شاد و مەسرورە
لە رووی ڕاستی ئەتۆش وەک ئەو گوڵێکی چیمەنی دنیای
کەچی تاجی دڵی هێشتا دڵت لەم حاڵە ڕەنجوورە... .[دڵدار، ل١٩٦]

وێنەکە وێنەیەکی لێکدراوە، چونکە لە چەند وێنەیەکی تاک پێکهاتووە، شـــاعیر بە گشـــت وێنەکان تابلۆیەکی سەرنجڕاکێشەری ڕازاوەی کێشاوە، سەرەتا وێنەیەکی ڕوونبێژی لە ڕێگەی خواستنەوە کێشـــاوە، پەنجەڕاکێشـــان ســـیفەتێکی زیندەوەرانە و داویەتەپاڵ غونچە بەمەش بە زیندەوەرکردنی ئەنجامداوە، دواتر وەســـفێکی ڕاســـتەوخۆی ئەو غونچەیە دەکات، کە چەندە بە بینینی زوڵفی خاوی یار شـــاد و مەســـرورە، ئنجا وێنەیەکی لێکچواندنی هێناوە و لە ڕێگەی وەســـفی ڕاســـتەوخۆ دووبارە وێنەیەکی تری کێشاوە.

ت_-**وێنەی کۆپلەیی**: ئەم جۆرە وێنەیە تایبەتە بەو شیعرانەی بە شێوەی کۆپلە نووسراون، هەردوو شیعری(خەندەکەی بایی و گووڵی سوور) خاوەن بونیادی کۆپلەیین؛ بۆیە ((هەریەک لەم کۆپلانە بە جیا مـانـایەکی جوان دەدەن بە دەســـتەوە و بە هەموو کۆپلەکانیش ڕەنگاوڕەنگییەک بە وێنەی هەمەجۆر دەبەخشن و وێنەیەکی گشتی دروست دەکەن)).[هاوژین سلێوە،س.پ.، ل١١٠]، لە هەموو کۆپلەکاندا بەســـەریەکەوە چەند وێنەیەکی گشـــتی و واتا قووڵ دروســـت دەبن بەمەش شـــیعرییەتێکی کاریگەر و جیاواز بەرهەم دێت. بۆ نموونە: لە دوو کۆپلەدا دەڵێت:

منیش ئەی گوڵ دڵێکم بوو
دڵێکی پڕ لە ئارەزوو

بە سۆزی ئاوی حەز تینوو
لە ناكاو لام فڕی بۆ لای كچێكی دولبەر و شیرین
ئەویش ریشەی لە دەست گرت و بە بێ رەحمی لە ژێر پێ ی نا
بە گریاوی و برینداری
بە روو زەردی و غەمخواری
بە بێ ئومێد لە دڵداری
گەراوە سینەكەی تارم، ئەوێستاكەش ئەی گوڵی غەمگین
لە تەنهایی سەرێنت بێ، دەهانێ ئەم دڵە، توخووا!! .[دڵدار، ل١٩٥]

سەرەتا وەسفی دڵەكەی دەكات، بەڵام دواتر لە ڕێگەی خواستنەوە، كە سیفەتی فڕینی داوەتەپاڵ و دەڵێ: ئەو دڵەم بۆ لای كچێكی جوان و شـیرین فڕی، دواتر وێنەی ئەوە دەكێشـێت چۆن ئەو كچە ڕیشـەی دڵەكە دەرهێناوە و زۆر بێ ڕەحمانە خسـتوویەتیە ژێر پێیەكانی؛ بۆیە شـاعیر دڵەكەی شـكاوە و بە برینداری و نائومێدی و غەمباری گەڕاوەتەوە ناو سـینگی تاریكی شـاعیر، كە هیچ ڕووناكیەكی هیوای تێدا نەماوە، بەڵام شـاعیر دووبارە ئەو دڵەی خۆی پێشـكەش دەكاتەوە و بۆ ئەوەی ببێـتە سـەرینی، وێنەكان یەكتریان تەواو كردووە و بەسـەریەكەوە واتایەكی قووڵیان گەیاندووە.

ج_-**وێنەی دەروونی:** شـاعیر و نوسـەران وەک هەموو تاكێكی ناو كۆمەڵگا خاوەن هەسـت و نەستن، ئەو بارودۆخە دەروونیەی تێیدا دەژییێن ڕاستەوخۆ لە دەقەكانیاندا بەرجەستەی دەكەن و خوێنەر لەو هەسـت و نەسـتەیان دەگات، كە لە ناخیاندا هەیە((وێنەش لە دایک بووی ئەو بارە دەروونیەیە و ... ئەو كێشـە دەروونیانە هێزێكی پاڵنەرن بۆ تەقینی كانیاوی شـیعر و تەعبیركردن لەو بارە دەروونیە)). [د.سەردار ئەحمەد، س.پ.، ل٣٥٢-٣٥٣]، شاعیر لە چەند وێنەیەكدا بارودۆخە دەروونیەكانی خۆی كێشاوە و دەڵێت:

بە ڕۆژ ترسا و تاساوی زرەی كاسەی شەوی پێشوم
بە شەو سەرخۆش و مەستی جامی قەهری ڕۆژگارێكم.[دڵدار، ل٢١٠]

شـاعیر لەم وێنەیەدا زۆر بە وردی توانیویەتی وەسـفی ئەو بارودۆخە دەروونیەی خۆی بكات، كە ڕۆژ تووشی ترس و تاساوی و دەبێت و شەویش سەرخۆش و مەستی خەم و خەفەتی ڕۆژگارە.

سەر و مایەی جەوانی خۆم لە ڕێگەی رازی ئەو دانا
لە دەرگانەی وەفای هێشتا هەژار و لێو بە بارێكم.[دڵدار، ل٢١٠]

شاعیر ئەوە دەردەخات، كە چۆن هەموو تەمەن و گەنجیەتی خۆی لە ڕێگەی نهێنی و خۆشەویستی ئەو داناوە بەڵام ئەو هێشـتا هەر بێ وەفایە بەرامبەری و لە بارودۆخێكی خەمۆكی و لێوبەباری دایە.

گوڵی سوور، ئەی كچی نەورۆز، ئەرێ كام دەس لە باغی ژین
لە بۆ یەک دەفعە بۆن كردن، بە ناكامی ئەتۆی هێنا
ئەوێستاكەش بە ژاكاوی
وها بێ قەدر و تۆزاوی
لەسەر ڕێگا فڕێی داوی.

لە جەور و زوڵمی ئەو دەستە پەری زادەی بەیان لەرزین
لە دەوری ئەم چڵەی لێ ی بووی پەپوولەی زەرد و سوور گریا. [دڵدار، ل١٩٥]

شـــاعیر لە ڕێگەی چەند وێنەیەکی لێکدراو زۆر جوان و ســـەرکەوتووانە وێنەیەکی دەروونی ئەو گوڵەی کێشاوە، کە چۆن بە ژاکاوی و بێ نرخ و بەها فڕێیان داوە و لە تاو ئەو تاوانەی بەرامبەری کراوە پەریزادەکانی بەیان هاتوونە لەرزین و پەپوولەکان بە ڕەنگی جیاوازە وە بۆی هاتوونەتە گریان، کۆپلەکە چەند وێنەیەکی دەروونی سەرنجڕاکێشی تێدا کێشراوە.

ئەو وێنانەی خـــستماننەڕوو دەچنە خانەی چەند شـــێوازێکی تری وێنەش وەک: وێنەی بازنەیی و وێنەی وەســـتاو و جووڵاو...هتد بەڵام لەبەر ســـنووربەندی توێژینەوەکە و دووبارە نەبوونەوەی وێنەکان دیارترین جۆرمان دەســـت نیشـــان کردووە، بۆ نموونە: ئەو کۆتا وێنە دەبێتە وێنەیەکی وەستاو.

زمانی شـــیعری (دڵدار) چەندین بنەمای شـــیعرییەت لەخۆدەگرن، بەڵام لەبەر ســـنووربەندی توێژینەوەکەمان تەنیا لەو ســـێ دەقەی هەڵمانبژاردوون، بنەماکانمان بە کورتی و پوختی دەســـت نیشـــانکردووە، چونکە هەریەک لەو بابەتانەی باســـمانکردووە زۆر قووڵ و فراوانن و بە چەندین لاپەڕە نووسینی تریش تەواو نابن.

ئەنجام

بەرهەمی ئەم توێژینەوەیە ئەم ئەنجامانەی خوارەوەن:

١-زمانی شـــیعری دڵدار خاوەن ئاواز و ئاهەنگە و ئاوازی دەرەوە کێش(عەرووز و خۆماڵی) و سەروا و پاش سەروا بەشدارییان لە دروستبوونیدا کردووە.

٢-هونەرەکانی دووبارەکردنەوە و ڕەگەزدۆزی و دژیەک، ریتمی ناوەوەیان دروستکردووە.

٣-شیعرییەتی لادان لە ئاستە جیاوازەکانی زمان بوونی هەیە:

أ- لە ئاستی دەنگ(کرتاندن، گۆڕین).

ب-لە ئاستی وشە(وشەی بێگانە، لادانی شێوەزاری).

ت-لە ئاستی رستە(پاش و پێش کردنی وشە، کرتاندن).

ت- لە ئاستی واتادا (هەڵئاوسانی واتایی و دانەپاڵ).

٤- وێنەی شیعری بە شێوازی(وێنەی تاک، وێنەی لێکدراو)کێشراون

٥- وێنەی کۆپلەیی لەو شیعرانەی بە کۆپلە نوسراون بوونی هەیە.

٦-شاعیر بە گوزارشتکردن لە بارودۆخی هەست و خەم و پەژارەکانی وێنەی دەروونی کێشاون..

سەرچاوەکان

یەکەم: بە زمانی کوردی

أ- کتێب

عەزیز گەردی، ئەدەب و رەخنە، چ١، چ.الحوادث، بەغدا، ١٩٧٤.

١. دکتۆر دلشاد عەلی، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردی دا، ، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ١٩٩٨،

٢. بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردی دا(١٩٧٠-١٩٩١)، سەردارئەحمد حەسەن گەردی،، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٣. پەخشانە شیعری کوردی(تەکنۆ سیمانتیکی گوتاری شیعر) د. محەمەد بەکر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

٤. پەشێو و تازەکردنەوە لە شیعری کوردیدا، شەرمین ئیبراهیم عەزیز، چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر، ٢٠٠٦.

٥. تیۆری بنیاتی شاراوە، نەجات حەمید ئەحمەد، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.

٦. د. مەعروف خەزنەدار، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، چ.الوفاء، ؟، ١٩٦٢.

٧. دڵدار شاعیری شۆڕشگێری کورد، عەبدولخالق عەلائەددین، دار أفاق، بەغدا، ١٩٨٥.

٨. ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلە کانی نوێکردنەوەی شیعر، د. پەرێز سابیر، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٦.

٩. ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا(جوانکاری)، بەرگی دووەم، چاپخانەی شارەوانی هەولێر، ١٩٧٥.

١٠.زمانەوانی، محمد معروف فتاح، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١.

١١.سەروا، د.عەزیز گەردی، چاپی یەکەم ، چاپخانەی ئاراس، هەولێر،١٩٩٩.

١٢. شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، رەفیق حلمی،مطبعە التعلیم العالي، أربیل، ١٩٨٨.

١٣. شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی(لێکۆڵینەوەیەکی شێوازگەری پراکتیکییە)، هێمن عومەر خۆشناو، چ. رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٠.

١٤. عەبدولرەزاق بیمار، چاپی یەکەم، چاپخانەی دارالحریە، بغداد.

١٥.کاروانی شیعری نوێی کوردی، حەمە ئەمین قادر(کاکەی فەللاح)، ب.١، چ.٢، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، ، ١٩٨٧.

١٦.مێژووی ئەدەبی کوردی، مارف خەزنەدار، ب.پێنجەم، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.

١٧. ناز ئەحمەد سەعید، لادان لە شیعری لەتیف هەڵمەت دا، چ. بینایی، سلێمانی، ٢٠١٣.

١٨.هاوژین سلێوە عیسا، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەس دا، دەزگای سەردەم، سلێمانی،٢٠٠٩.

١٩.هونەری شیعر(شیعرناسی)، ئەرەستۆ، وەرگێرانی لە ئینگلیزی و پێشەکی و پەراوێز نووسینی، عەزیز گەردی، چ.رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٤.

ب-نامەی زانکۆیی

١) لێکۆڵینەوەی کورتە چیرۆکی کوردی لە کوردستانی باشوور(١٩٧٠ – ١٩٨٠)، ئیبراهیم قادر محەمەد، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٧.

٢) بفرین رشید حسین، شیعرییەتا زمانێ هوزانێ د هۆزانێن(محسن قوچانی)دا، نامەی ماستەر، کولیژا پەروەردا بنیات، زانکویا دهوکێ ، ٢٠١٦.
٣) جەبار ئەحمەد حوسێن ئیستاتیکای دەقی شیعری کوردی –کوردستانی عێراق(١٩٥٠-١٩٧٠)، نامەی ماستەر، کۆلیچی پەروەردە و-زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٥.
٤) شێرزاد عەبدوڵلا قادر، لادان لە شیعری رەفیق سابیردا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٤.
٥) صافیە محەمەد ئەحمەد، لادان لە شیعر نوێخوازی کوردیدا(١٩٨٠ – ١٩٩١)، کۆلیژی زانستەمرۆڤایەتی و کۆمەلایەتییەکان، زانکۆی کۆیە،٢٠١٣.
٦) عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵلا، شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانیەوە، نامەی ماستەر، ، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین/هەولێر، ٢٠٠٧.

ت-گۆڤار

١. دووبارەکردنەوەی واتایی لە مەم وزینی خانی دا، پ.د.فازیل مەجید و د.شێروان حوسێن حەمەد، گۆڤاری زانکۆی راپەرین، ساڵی چوارەم، ژ(١٣) کانوونی یەکەم(٢٠١٧).

دووەم: بە زمانی عەرەبی

أ- کتێب

١. بنيه اللغه الشعريه، جان كوهين، ترجمه:د. محمد الولي و محمدالمعمري، دار توبقال، ط.١، المغرب، ١٩٨٦.
٢. الحقيقه الشعريه(دراسه في الأصول والمفاهيم)،د.بشير تاوريريت، عالم الكتب الحديث، اربد – الاردن، ٢٠١٠.
٣. خصائص الأسلوب في الشوقيات، د. محمد الهادي الطرابلسي، جامعه تونس، ١٩٨١.
٤. الشعريه، تزفيطان طودوروف، ترجمه: شكري المبخوت و رجاء السلامه، ط.٢، دار توبقال، ١٩٩٠.
٥. في الشعريه، كمال أبوديب، ط.١،مؤسسه الأبحاث العربيه، بيروت، ١٩٨٧.
٦. قضايا الشعريه، رومان ياكوبسن، ترجمه:د. محمد الولي و مبارك حنون، ط.١، دار توبقال، ١٩٨٨.
٧. مفاهيم الشعريه، حسن ناظم، مركز الثقافي العربي، ط.١، بيروت، ١٩٩٤.

ب- نامەی زانکۆیی

١. الشعر المعاصر في موريتانيا(دراسه أسلوبيه)، د.محمد ولد العابدين السيد الأمين، رساله ماجستير، كليه الأداب، جامعه الموصل، ٢٠٠٠.
٢. مصطلح الشعريه عند محمد بنيس، رساله الماجستير، كليه الأداب و اللغات، جامعهقاصدي مرباح و رقله، ٢٠١٤.

ت- فەرهەنگ:

١. المعجم الأدبي، جبور عبدالنور، دار العلو للملايين، بيروت – لبنان، بدون تأريخ.
٢. معجم المصطلحات الأدبيه المعاصره، عرض و تقديم و ترجمه، د.سعيد علوش، دار الكتاب اللبناني، بيروت – لبنان، ط.١، ١٩٨٥.

٣. معجم المصـــطلحات العربيه في اللغه والأدب، مجدي وهبه و كامل المهندس، مكتبه لبنان، بيروت، ط.٢، ١٩٨٤.

سێیەم:بە زمانی ئینگلیزی:

https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/poetics/

پوختەی توێژینەوە

شیعرییەت بە چەمکە کۆن و نوێیەکەیەوە لەسەر کۆمەڵێک بنەما و ئەستوندەکی جۆراو جۆر بناغەی خۆی دادەرێژێت، کە هەموو ئەوانەش بەیەکەوە ئیســـتاتیکا و پەیکەری گشـــتی دەق پێکدەهێنن، بەڵام چەندییەتی و چۆنێتی بەکارهێنان و سـوود وەرگرتنی نووسـەر و شـاعیرانیش لەو بنەمایانە پەیوەســـتە بە شـێواز و ســـەردەم و قۆناغی ئەدەبی و ئەو ڕێبازە ئەدەبییانەی پەیڕەوی دەکەن؛ بۆیە هەر لەو گۆشەنیگایەوە دەتوانین بڵێین ئەو بنەمایانە چەسپیو و جێگیر نین، بەڵکو ئەوە شـــاعیر و نوســـەرانن بڕیار لەســـەر ئەوە دەدەن، کە ســـوود لە کامە بنەما وەرگرن و دەقەکانیان لەسەر هەڵچنن.

ئەم توێژینەوەیە لە و ڕوانگەیەوە سـەرچاوەی گرتووە ، کە (دڵدار) ی شـاعیر دەقەکانی بەدەرنین لە شـــیعریەت و خاوەن شـــێوازێکی زمانی شـــیعری تایبەت و دیاریکراوی خۆیەتی؛ بۆیە بەپێی پلانێکی زانستی گونجاو لەگەڵ ناونیشانەکە توێژینەوەکە دابەشکراوەتە سەر دووبەش:

بەشـــي یەکەم: تیۆرییە و تەوەرەی یەکەم: تایبەتکراوە بە چەمکی شـــیعرییەت (زاراوە و پێناســـە و بنەما) لەتەوەرەی دووەمیشدا: پەیوەندی شیعرییەت بە زمانی شیعرییەوە ڕوونکراوەتەوە.

بەشـــی دووەم: بەشـێکی پراکتیکییە و تێیدا بە وردی بنەما و ئەدگارەکانی شـیعرییەت لەناو زمانی شیعری (دڵدار)دا خراونەتەڕوو.

توێژینەوەکە گەیشـــتۆتە چەند ئەنجامێک و لە کۆتایشـــدا ئەو ســـەرچاوە زانســـتییانەی ســـوودیان لێوەرگیراوە لەگەڵ کورتەی توێژینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕوو.

(ملخص البحث)

أسس الشعرية في لغة الشعر لدى (دلدار)

إن الشـــعرية – وفق المفاهيم القديمة والحديثة – تقوم على مجموعة من الأســـس والأعمدة المختلفة، وتكون هذه الأســـس مجتمعة جمالية النص والهيكل العام له, لكن اســـتخدام الشـــعراء لهذه الأســـس واستثمارهم لها من حيث الكمية والنوعية مرتبطة بالأسلوب والعصر والمرحلة الأدبية والمنهج الأدبي الذي يسلكونه. ومن هذا المنطلق يمكننا القول بأن هذه الأسس والمبادئ غير مستقرة، بل الأمر يعود إلى قرار الشعراء والكتاب من حيط اختيارهم الأصل والمبدأ الذي يعتمدونه ويبنون عليه نصوصـهم الأدبية.

تنطلق هذه الدراسة من أن نصوص الشاعر (دلدار) لا تخلو من الشعرية وأنها ذات لغة شعرية خاصة ومحددة بها، لذا – ووفق خطة علمية متلائمة مع العنوان– تم تقسيم الدراسة على مبحثين:

المبحث الأول: نظري، وتم تخصيص المطلب الأول: لمفهوم الشعرية (المصطلح والتعريف والأصل)، وفي المطلب الثاني تم بيان علاقة الشعرية بلغة الشعر.

المبحث الثاني: مبحث تطبيقي، عرض فيه بدقة أصول وخصال الشعرية في لغة الشعر لدى (دلدار).

توصلت الدراسة إلى مجموعة من النتائج، وفي النهاية تم عرض المصادر العلمية المعتمدة في الدراسة مع ملخصها باللغتين العربية والإنجليزية.

The basics of Poetics in the Language of Dildar's Poetry

Poetics through its old and new concepts upon a bunch of basic and various vertical establish its basis, and all together makes up ecstatic and the general structure of text, but the quantity and the quality of usage and taking benefit of the writer and poets from those bases relate to the style, the reign, literary stage as well as those literary ways that are adopted; so from this respect we can say that these bases are not fixed, the writers and the poets decide on this, they take benefit from which basic and create their texts.

This research comes from this source, the texts of Dildar, the poet, are not away from poetics and he has his own unique style about language of poetry; therefore according to a suitable scientific plan with its title the research classifies into two chapters:

The first chapter: practical and the first part: specialized to the concept of poetics (term, definition and basic) in the second part: the relationship of poetics through the language of poetry is explicated.

The second chapter: a part is practical and the basic of poetics and its appearance are carefully exhibited in the language of Dildar's poetry.

The research comes to some conclusions and finally the scientific sources that are taken benefit with the summary of the research in both languages Arabic and English are shown.